

ОСОБЛИВИ УМОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІВ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВ

Стаття присвячена проблематиці розгляду особливих і екстремальних умов діяльності фахівців. Головна увага у статті приділяється опису особливих умов діяльності психолога пенітенціарної установи, а також екстремальних факторів, які ускладняють реалізацію виправних заходів для засуджених. Особливими умовами, що перешкоджають процесу застосування нових технологій виховання засуджених можуть бути: недосконале володіння персоналом технік виховного та виправного впливу на засуджених; несвочасного застосування цих технік; обмеженого часу та тривалості впливу на засуджених технік виховного впливу; втомою і перевтомою фахівців, що використовують техніки виховного впливу; невмілим поєднанням технік виховного впливу тощо.

Ключові слова: екстремальні умови діяльності, особливі умови діяльності, екстремальні чинники.

Статья посвящена проблематике рассмотрения особых и экстремальных условий деятельности специалистов. Главное внимание в статье уделяется описанию особенных условий деятельности психолога пенитенциарного учреждения, а также экстремальных факторов, которые усложняют реализацию исправительных мероприятий для осужденных. Особыми условиями, препятствующими процессу применения новых технологий воспитания осужденных могут быть: несовершенное владение персоналом техник воспитательного и исправительного воздействия на осужденных; несвоевременного применения этих техник; ограниченного времени и продолжительности воздействия на осужденных техник воспитательного воздействия; усталостью и переутомлением специалистов, использующих техники воспитательного воздействия; неумелым сочетанием техник воспитательного воздействия и тому подобное.

Ключевые слова: экстремальные условия деятельности, особые условия деятельности, экстремальные факторы.

Умови будь-якої діяльності різних фахівців можуть суттєво, а іноді й докорінно відрізнятися між собою. Різниця полягає у характері діяльності, що виконується, у ступені шкідливості та небезпеки для спеціалістів, а також у спроможності самих фахівців виконувати завдання за призначенням.

У науковій літературі є достатня кількість споріднених слів, з особливими умовами діяльності, що мають певні відмінності та характеризують саму професійну діяльність.

Мета даної статті полягає у розмежуванні понять особливі, екстремальні складні умови професійної діяльності спеціалістів.

Завдання статті полягають у визначенні та характеристиці понять особливі та екстремальні умови діяльності та визначенні особливих умов професійної діяльності психологів пенітенціарних установ.

Проблематикою екстремальності діяльності фахівців займалися такі вчені як О.М. Бандурка, С.П. Бочарова, О. В. Землянська, Б.А. Смірнов, О.В. Долгополова, А. А. Кривов, О.В. Овчинникова, В. Т. Синглтон та інші автори.

Саме поняття «екстремальний» (від лат. *extremum* - крайній) використовується для об'єднання понять максимуму і мінімуму. При вживанні поняття «екстремальний» мова

йде не про нормальні, звичайні умови діяльності, а про те що істотно відрізняється від інших обставин. Екстремальні умови можуть створюватися не лише максимізацією (перевантаженням, над впливом), але й мінімізацією (недовантаженням: дефіцитом інформації, спілкування, рухів і т. п.) діючих факторів. Саме тому ефект впливу на діяльність і стан людини в обох випадках можуть бути одні й ті ж самі [2].

Діяльність фахівців, за екстремальних умов, передбачає їх функціонування у середовищі підвищених факторів ризику для здоров'я та життя, необхідністю швидкого аналізу умов ситуації та прийнятті правильних і своєчасних рішень виниклих чи визначених завдань. Саме це накладає на спеціалістів високу відповідальність за прийняті та реалізовані рішення, які в свою чергу можуть виконуватись за наявності значних ситуаційних ускладнень чи перешкод.

Саме екстремальні умови діяльності здатні порушується типовий та звичний режим виконання завдань, що в свою чергу може дестабілізувати роботу тих чи інших фахівців.

В екстремальних умовах часто порушується звичний режим праці та відпочинку людини. У важких екстремальних ситуаціях психічні та інші перевантаження досягають меж, за якими

йдуть перевтома, нервові виснаження, зрив діяльності, психогенії (патологічні стани). Екстремальні ситуації небезпечні для життя та здоров'я людей [1].

Отже, екстремальні умови здатні висувати перед фахівцями вимоги значного напруження розумових емоційно-вольових та фізіологічних можливостей організму людини. Напруження чи над напруження власних можливостей може призводити до некоректного виконання послідовних операцій під час досягнення мети та до емоційних та нервових зривів організму.

Особливі умови діяльності спеціалістів також як і екстремальні висувують підвищені вимоги до людини та як правило стають причиною помилок і зривів у роботі.

Особливі умови діяльності можна характеризувати за такими ознаками як:

робота в унікальних умовах, пов'язаних із небезпекою для життя;

висока «цінність» (відповідальність) прийнятих рішень;

ускладнення виконуваних функцій;

збільшення темпу діяльності;

монотонність роботи в умовах очікування сигналу до екстрених дій (так звана праця очікування);

поєднання різних за цілями дій в одній діяльності (поєднана чи роздвоєна діяльність);

переробка значних об'ємів і потоків інформації (перевантаження інформацією);

дефіцит часу на виконання необхідних дій;

ускладнені фактори робочого середовища і т. ін. [2].

Відповідно до пропонованих вище характеристик особливих умов діяльності слід додати умови діяльності в яких виконує свої професійні обов'язки психолог пенітенціарних установ:

відслідковування декількох процесів, що змінюються упродовж певного часу;

сприйняття і опрацювання різноманітної (різноспрямованої) інформації великого обсягу, що як правило має емоційне забарвлення (відповідно до рівня стресостійкості особистості);

значна кількість переключення уваги, що характеризується динамічністю ситуації, та необхідності запам'ятовування значної кількості інформації;

брак часу для аналізу значимої інформації і прийнятті відповідальних рішень;

підвищена відповідальність за прийняті та реалізовані рішення в екстремальних ситуаціях;

тривала концентрація, інтенсивності та напруженість уваги, пам'яті та мислення, емоційних та вольових процесів організму протягом тривалого часу;

виникнення проблемних ситуацій в умовах часових та ресурсних обмежень, тощо.

Діяльність в особливих і екстремальних умовах розглядається шляхом аналізу взаємозв'язків тріади параметрів:

характеристик екстремальних факторів (зовнішніх умов діяльності);

психічних станів і властивостей особистості (внутрішніх умов діяльності);

показників (результатів) діяльності [3; 5].

Зовнішні умови професійної діяльності створюють немов би фон у якому виконують свої функціональні обов'язки спеціалісти. Разом з тим самі умови здатні лише сприйматись спеціалістами як екстремальні чи загрозливі, тобто трагічність умов сприймається та відображається свідомістю людини. Саме тому, на наш погляд, особливо слід враховувати ступінь сприйняття екстремальних факторів як внутрішніх факторів особистості.

Серед внутрішніх факторів особливе значення мають особистісні характеристики індивідів [6]. Існують різні їх класифікації. Однак більшість фахівців виділяють серед них такі:

рівень загального інтелекту (інтелектуальна гнучкість, загальна поінформованість, когнітивна гнучкість, практичне мислення, координація здібностей);

рівень особистісної стабільності (надійність, резистивність до стресу, впевненість у собі, відповідальність, соціабельність, комунікативні здібності);

відсутність напруженості, тривожності і психопатологічних симптомів;

психодинамічні властивості (нейротизм, екстравертованість-інтровертованість, емоційну стабільність та активність, самовладання та саморегуляцію) [2].

Трансформування впливу зовнішніх екстремальних факторів через внутрішнє сприйняття різних ситуацій дає нам можливість вести мову про функціональні стани спеціалістів. У цьому контексті досить цікавим є те, що ми можемо визначити саме види функціональних станів. Основними видами таких станів є:

стан оперативного спокою, що характеризує загальну готовність спеціаліста до виконання певних дій, проте сама ця готовність не враховує специфіки професійної діяльності;

стан відповідної мобілізації, що визначає включеність індивіда саме в цю діяльність, саме в цей час, причому реакції людини є адекватними саме тим умовам в яких він перебуває;

стан динамічної неузгодженості, що виникає у випадку не відповідності реакції організму тому навантаженню, що діє на людину або адекватна реакція організму просто не можлива, тому що перевищуються реальні можливості спеціаліста.

На рівні динамічної неузгодженості, що буває за екстремальних умов у людини виникає стресовий стан. Саме реакція спеціаліста на стресогенні умови може характеризувати його опір дії стресу, а іншою мовою характеризує його стресостійкість. Саме стресостійкість може визначати стабільність діяльності спеціаліста. Ми припускаємо, що високий рівень стресостійкості людини може впливати на успішність вирішення поставлених завдань.

Безумовно високий рівень стресостійкості будь-якого спеціаліста ще не є запорукою успішного вирішення функціональних завдань. Достатньо висока залежність успішних дій за особливих чи екстремальних умов визначається розумовими здібностями людини. Високий рівень стресостійкості може давати спеціалісту можливість діяти безпомилково (чи з незначними помилками в діях) лише за умов швидкого та нестандартного мислення. У іншому випадку високий рівень стресостійкості не дасть можливість вирішувати нестандартні завдання спеціалістам, що можуть вирішувати стандартизовані завдання та завдання середнього рівня складності.

Будь-яка діяльність чи то особлива, чи то екстремальна визначається її результатом, що в свою чергу оцінюється як кількісними так і якісними показниками. Ці показники порівнюються з тими цілями, що були визначені заздалегідь. Відповідно до рівня збігу визначених цілей та досягнутих результатів робиться висновок про те чи була ефективною виконана діяльність чи ні.

Отже, ми визначили такі показники діяльності як її умови, індивідуальні особливості спеціалістів, що здійснюють цю діяльність та результат їх дій. На наш погляд

велике значення для успішних дій в особливих чи екстремальних умовах мають індивідуально-психологічні якості особистості, що є вирішальною умовою досягнення результатів, що очікувались.

Тепер ми можемо визначити ступінь екстремальності тих умов в яких функціонують психологи пенітенціарних установ. Як справедливо зауважує В. А. Толочек, зовнішні впливи на процес здійснення професійної діяльності характеризуються трьома ознаками: тривалістю, інтенсивністю і наслідками [6].

Аналіз умов діяльності психолога пенітенціарної установи ми будемо здійснювати з урахуванням таких ознак як:

- виконання ускладнених функцій;
- висока відповідальність за прийняті рішення;
- дефіцит часу на виконання необхідних дій;
- переробка значних об'ємів інформації;
- стресогенність умов діяльності;
- вірогідна монотонність роботи.

Однією з ключових ознак аналізу умов професійної діяльності є визначення впливу особливих умов на діяльність психолога, особливо його індивідуальних характеристик (розумових здібностей, емоційно-вольової стабільності, ціннісно-мотиваційних орієнтацій, комунікативних можливостей, а також особистісних особливостей).

Згідно функціонального призначення психолога пенітенціарної установи слід розрізняти успішну та неуспішну діяльність фахівця.

Здійснюючи *консультативну* функцію психолог надає практичні рекомендації персоналу установи щодо роботи з групами та окремими засудженими, попереджаючи виникнення негативних явищ (асоціальні групування засуджених, прояв непокори, порушення заведених правил тощо).

Особливі умови діяльності цієї функції полягають у спроможності фахівця швидко аналізувати інформацію, прогнозувати наслідки та розробляти ті рекомендації які будуть протидіяти чи навіть усунути негативні прояви серед засуджених. У разі, коли психолог не вмє правильно аналізувати інформацію (що слід робити в умовах обмеженого часового терміну), робити коректні висновки та рекомендації, то у такому випадку особливі умови знижують вірогідність напрацювання правильних рекомендацій.

Психодіагностична функція діяльності психолога може реалізовуватись не у повному

обсязі за умови не підготовленості самого фахівця (не знанні методологічних основ психодіагностики, необхідних психодіагностичних методик, невмінні ними користуватись та робити коректні висновки) невідповідності інтелектуальних можливостей щодо правильного прогнозування наслідків поведінки засуджених (та розробці відповідних рекомендацій). Низький рівень комунікативних здібностей психолога не дасть можливість визначити ті проблеми та потреби, що мають засуджені, для їх ефективного вирішення. Схильний до навіювання та самонавіювання психолог не зможе адекватно діагностувати засудженого, тому що може потрапити під його вплив. Особливо вплив засудженого може посилюватись в умовах обмеженого часу щодо прийняття рішень самим психологом, присутності сторонніх осіб, вимог начальства тощо.

Профілактична функція діяльності психолога спрямована на виявлення, усунення та попередження особистісних і групових негативних психологічних явищ, які виникають внаслідок перебування особи у місцях позбавлення волі. Особливість умов діяльності психолога полягає у тому, що він має запобігати виникненню змов засуджених на вчинення протизаконних актів (саботажу робіт, не виконання вимог працівників пенітенціарних установ, грубого порушення розпорядку дня, тощо) як по відношенню таких же засуджених так і по відношенню персоналу пенітенціарних установ. Неспроможність психолога, у деяких випадках наполягти на тому, що слід попередити вчинення протизаконних актів та прийняти вольове рішення на якому слід настояти може призвести до негативних наслідків.

Неспроможність психолога ефективно діяти може бути спричинена особливими умовами діяльності, а саме: неможливості швидко приймати правильні рішення, занижена особистісна самооцінка, неспроможність діяти самостійно, тривале очікування дозволу вищого керівництва на виконання профілактичних заходів, особиста безініціативність тощо.

Корекційна функція діяльності психолога передбачає цілеспрямоване досягнення позитивних змін психічних станів (агресивності, роздратованості, репресивності, пригніченості та ін.), особливостей поведінки («кланування» засуджених, створення мікрогруп асоціальної поведінки, підбурення інших до непокори вимогам законодавства тощо) та особистості

(підступності, хитрості, неконформності тощо) засуджених.

У такому випадку психологу достатньо складно діяти, тому що самі умови здійснення колекційного впливу є достатньо несприятливими. Здійснюючи вплив на засудженого чи групу засуджених, можна досягти позитивного ефекту, проте цей ефект може бути короткотривалим. Чому так відбувається. Багато в чому короткотривалість корекції залежить від особистості психолога, яка може мати певні особистісні вади (дратівливість, піддатливість емоційним зривам, схильність до уникнення невдач, неспроможність ясно висловлювати власні думки, песимізм), що стають на заваді при наявності стресогенних чинників (нерозуміння засудженими корекційних заходів та не бажання їх виконувати, обмеження часу на здійснення корекційного впливу, виконання психологом значної кількості «першочергових» завдань тощо).

Прогностична функція діяльності психолога пенітенціарної установи полягає в оцінці перспектив розвитку особи, прогнозуванні можливої індивідуальної і групової поведінки засуджених та осіб, взятих під варту, на основі виявлених особистісних, характерологічних якостей та наявної соціально-психологічної обстановки.

На нашу думку, саме ця функція має бути вінцем діяльності психолога тому, що прогностика передбачає подальшу діяльність не лише даного фахівця а й переважної більшості співробітників пенітенціарної установи.

Ускладнення виконання цієї функції передбачає внесення коректив умовами діяльності, а саме: недостатньою кількістю необхідної інформації щодо прийняття правильних рішень, обмеженим часом на прийняття рішення; некомпетентністю психолога; необхідністю паралельного виконання декількох складних завдань одночасно.

У цьому контексті слід вказати про *просвітницьку* функцію, що спрямована на поширення психологічних знань серед персоналу установи та засуджених. Ми чітко розуміємо, що виконання даної функції не завжди може впливати на поліпшення роботи психолога та персоналу пенітенціарної установи, проте може орієнтувати як персонал так і засуджених впливати на процес виправлення поведінки засуджених.

Негативом у даному випадку щодо реалізації цієї функції може стати неспроможність фахівців пенітенціарної

Питання психології

установи своєчасно та коректно застосовувати набуті нові знання та уміння щодо процесу виховання засуджених. Особливе значення це має при стресогенності чинників, що впливають на застосування нових технологій виховання засуджених.

Особливими умовами, що перешкоджають процесу застосування нових технологій виховання засуджених можуть бути:

недосконале володіння персоналом технік виховного та виправного впливу на засуджених;

несвоєчасного застосування цих технік; обмеженого часу та тривалості впливу на засуджених технік виховного впливу;

втому та перевтомленням фахівців, що використовують техніки виховного впливу; невмілим поєднанням технік виховного впливу тощо.

Отже, на основі матеріалу, що викладений вище можна зробити такі висновки.

1. Різниця між екстремальними та особливими умовами полягає у тому, що за екстремальних умов вплив екстремальних чинників здійснюється практично постійно, на противагу цьому особливі умови характеризуються періодичністю впливу екстремальних чинників.

2. Особливими умовами професійної діяльності психологів пенітенціарних установ нами були визначені такі: недостатність необхідної інформації для прийняття необхідних рішень; обмеження часу на прийняття правильних рішень; необхідністю паралельного виконання декількох «першочергових» завдань; наявністю впливу екстремальних чинників; різних обмежень (часових, ресурсних) щодо застосування технік корекційного впливу на засуджених.

Подальший розгляд проблематики впливу екстремальних чинників на діяльність психолога пенітенціарної установи полягає у визначенні наслідків впливу даних чинників та ступеня їх впливу на особистість фахівця.

Список літератури

1. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е. В. Основы психологи управления: Учебник. - Х.: Ун-т внутр. дел, 1999. - 528 с.
2. Б.А. Смирнов, Е.В. Долгополова. Психология деятельности в экстремальных ситуациях. Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2007, - 276 с.
3. Методология исследований по инженерной психологии и психологии труда / Под ред. А. А. Крылова. -Л.: Изд-во ЛГУ, 1974. -4.1. - 148 с.
4. Синглтон В. Т. Введение в эргономику. - М.: Медицина; ВОЗ, 1974. 240с.
5. Овчинникова О.В. Эмоциональное состояние и работоспособность // Эргономика: принципы и рекомендации. - М.:ВНИИТЭ, - 1970.- Вып. 1. -с. 161 - 174.
6. Толочек, В. А. Современная психология труда: учебное пособие / В. А. Толочек. – СПб. : Питер, 2005. – 479 с.

Striha S. V., senior lecturer

SPECIAL CONDITIONS OF PSYCHOLOGISTS PENITENTIARY INSTITUTIONS

The purpose of this paper is the distinction between special, extreme difficult conditions of professional specialists. The task of the paper is in the definition and characterization of specific concepts and extreme conditions and determining the specific conditions of professional psychologists of penitentiary institutions

The article is about the consideration of special and extreme conditions of specialists. The main attention is paid to the description of special conditions of activity of the penitentiary psychologist, as well as extreme factors that complicate the implementation of corrective actions for convicted.

External conditions create professional activity as if the background which perform their functions experts. However, the same conditions can only be perceived by specialists as extreme or threatening, that tragic conditions perceived and displayed human consciousness

The special conditions that impede the process of applying new technologies can be convicted of education: imperfect possession staff technician educational and correctional impact on prisoners; delays in the application of these techniques; limited time and duration of exposure to the techniques of the influence of prisoners; fatigue and overload professionals use technology educational influence; clumsy combination of techniques educational influence others.

Keywords: extreme conditions, the special conditions of activity, extreme factors